

INSPIRACJE EDUKACYJNE

redakcja naukowa
Mirostaw J. Szymański

Krótkie wykłady z socjologii edukacji

Wolters Kluwer

redakcja naukowa
Mirostław J. Szymański

Krótkie wykłady z socjologii edukacji

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

Wydawca serii
Elżbieta Piotrowska-Albin

Wydawca
Izabella Matecka

Redaktor prowadzący
Paulina Staniszevska-Chudzik

Opracowanie redakcyjne
Agata Czuj

Łamanie
Fotoedytor

Ilustracja na okładce
juliatim/123RF

© Copyright by
Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2019

ISBN 978-83-8160-736-0

Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 22 535 82 19
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

WSTĘP	9
-------------	---

Zbyszko Melosik

1. SOCJOLOGIA EDUKACJI: TEORETYCZNE (RE)KONSTRUKCJE	15
Problemy do dyskusji	33
Bibliografia	33
Streszczenie	35
Abstract	35

Piotr Mikiewicz

2. KAPITAŁ SPOŁECZNY I EDUKACJA – RÓŻNE KONCEPTUALIZACJE I ICH KONSEKWENCJE DLA BADAŃ EDUKACYJNYCH	37
Problemy do dyskusji	59
Bibliografia	59
Streszczenie	62
Abstract	63

Mirosław J. Szymański

3. SOCJALIZACJA W SPOŁECZEŃSTWIE TRADYCYJNYM, NOWOCZESNYM I PONOWOCZESNYM	64
Problemy do dyskusji	86
Bibliografia	87

Streszczenie	88
Abstract	89

Mirosław J. Szymański

4. TOŻSAMOŚĆ, KONTROLA, ROZPROSZENIE, WŁASNE JA ...	91
Problemy do dyskusji	108
Bibliografia	109
Streszczenie	110
Abstract	111

Zbigniew Kwieciński

5. RÓWNOŚĆ SZANS I SPOŁECZNA NIERÓWNOŚĆ	
OSIĄGNIĘĆ EDUKACYJNYCH	112
Problemy do dyskusji	124
Bibliografia	124
Streszczenie	127
Abstract	127

Agnieszka Gromkowska-Melosik

6. WSPÓŁCZESNE ELITARNE SZKOLNICTWO ŚREDNIE.	
TEORIA I RZECZYWISTOŚĆ	128
Problemy do dyskusji	151
Bibliografia	151
Streszczenie	153
Abstract	153

Tomasz Gmerek

7. POLITYKA APARTHEIDU W SZKOLNICTWIE	
– CASUS RPA	155
Problemy do dyskusji	188
Bibliografia	188
Streszczenie	191
Abstract	192

Agnieszka Cybal-Michalska

8. KARIERA JAKO WYNIK INTERAKCJI POMIĘDZY ZINDYWIDUALIZOWANYM „JA” A OTOCZENIEM SPOŁECZNYM	193
Problemy do dyskusji	205
Bibliografia	206
Streszczenie	207
Abstract	208

Barbara Galas

9. MŁODZIEŻ W POLSCE POTRANSFORMACYJNEJ	209
Problemy do dyskusji	239
Bibliografia	239
Streszczenie	242
Abstract	243

Joanna Ostrouch-Kamińska

10. SOCJALIZACJA W RODZINIE A PRZEMIANY WSPÓŁCZESNYCH RÓL I RELACJI RODZINNYCH	244
Problemy do dyskusji	268
Bibliografia	269
Streszczenie	275
Abstract	275

Beata Hoffmann

11. NIEFORMALNA GRUPA RÓWIEŚNICZA A PROCES SOCJALIZACJI	277
Problemy do dyskusji	303
Bibliografia	304
Streszczenie	306
Abstract	307

Błażej Przybylski

12. IDEOLOGIE (EDUKACYJNE) A SOCJALIZACJA MŁODEGO POKOLENIA	308
Problemy do dyskusji	334
Bibliografia	335
Streszczenie	337
Abstract	337

Barbara Wiśniewska-Paź

13. EDUKACYJNE ASPEKTY KSZTAŁTOWANIA KULTURY BEZPIECZEŃSTWA A ROLA INTELIGENCJI I KOMPETENCJI KOMUNIKACYJNYCH WE WSPÓŁCZESNEJ RZECZYWISTOŚCI CYFROWEJ	339
Problemy do dyskusji	360
Bibliografia	361
Streszczenie	364
Abstract	366

Jowita Bartczak

14. ASPIRACJE EDUKACYJNE MŁODZIEŻY – PERSPEKTYWA SOCJOLOGICZNA	368
Problemy do dyskusji	392
Bibliografia	392
Streszczenie	394
Abstract	395

WSTĘP

Edukacja jako przedmiot studiów i badań od dawna znajdowała ważne miejsce w socjologii. Warto przypomnieć choćby prace Émila Durkheima, który już w 1887 r. otrzymał pierwszą we Francji katedrę socjologii na Uniwersytecie w Bordeaux, a w latach 1896–1913 prowadził czasopismo „L'Année sociologique”. Będąc zdecydowanym przeciwnikiem psychologizmu w interpretowaniu zjawisk wychowawczych, w swych wykładach ukazywał perspektywę socjologiczną, która pozwalała na zupełnie odmienne analizy i stwierdzenia. Perspektywa ta znalazła szerokie naświetlenie w wydanych pośmiertnie pracach Durkheima, takich jak: *Éducation et sociologie* (1922), *L'éducation morale* (1925) oraz *L'évolution pédagogique en France* (1938).

W tym samym czasie socjologia rozwijała się bardzo dynamicznie w Stanach Zjednoczonych. Pojawiły się tam ważne nurty myśli społecznej, w ramach których dojrzewały teorie o dużym znaczeniu dla analizy społecznych funkcji edukacji, procesu wychowania oraz celów, zasad, treści, organizacji i efektów kształcenia. Taką rolę odegrał już pragmatyzm reprezentowany w sposób najbardziej wyrazisty przez Johna Deweya, którego różne prace, a zwłaszcza tłumaczona na

wiele języków książka *Democracy and education* (1916) znakomicie odzwierciedliła pragmatycznie pojmowane funkcje szkoły w szybko rozwijającym się gospodarczo społeczeństwie demokratycznym. Duże znaczenie miała filozofia społeczna Charlesa H. Cooleya, szczególnie w zakresie analizy relacji jednostki i społeczeństwa, rozwoju form uspołecznienia, kształtowania jaźni w toku dorastania dziecka. Kontynuację jego analiz znajdujemy w pracach twórcy interakcjonizmu symbolicznego George'a Herberta Meada, który rozwinął koncepcję jaźni, ukazał rolę „znaczących innych” i „uogólnionego innego” w rozwoju jednostki, a także symboli znaczących w interakcjach społecznych. Na uwagę zasługuje dorobek szkoły chicagowskiej skupionej wokół Roberta Ezry Parka, między innymi za empiryczne badanie społeczności miejskich, jak również opis dokonujących się w nich procesów socjalizacyjnych, dzięki którym jednostka staje się osobą poprzez kontakty umożliwiające „wchodzenie” w nowoczesną cywilizację.

Studia i badania socjologiczne o dużym znaczeniu dla rozumienia historii i aktualnego przebiegu procesów kształcenia i wychowania rozwijały się też już w pierwszych dziesięcioleciach XX w. także w innych krajach. W Niemczech duży rozgłos miały prace Ferdinanda Tönniesa, w których autor analizował typy więzi społecznych oraz społeczne konstrukty wspólnoty i stowarzyszenia, studia teoretyczne Georga Simmla, prace Maxa Webera dotyczące między innymi typów idealnych, rozumienia działań ludzkich oraz stratyfikacji społeczeństwa, socjologia fenomenologiczna w ujęciach Edmunda Husserla i Alfreda Schütza oraz wiele innych.

Polska należy do krajów, w których socjologia dość wczesnie uzyskała duże znaczenie. Pierwsze istotne prace socjologiczne publikowano w naszym kraju wkrótce po odzyskaniu niepodległości po I wojnie światowej. Być może ze względu na to, że w tych warunkach szczególne znaczenie miało kształtowanie tożsamości polskiego społeczeństwa, a także osobowości ludzi żyjących w tym społeczeństwie, w pracach

tych znaczące miejsce uzyskały kwestie dotyczące szkoły jako instytucji społecznej, wychowania jako procesu społecznego oraz szeroko pojętej oświaty i jej funkcji społecznych.

Bardzo ważne znaczenie dla rozwoju polskiej myśli socjologicznej o wychowaniu miały prace Floriana Znanieckiego. Tę właśnie dziedzinę autor potraktował jako pole obserwacji i analiz, w których stosował najważniejsze składniki swojej teorii socjologicznej, a zwłaszcza zarysy własnej teorii czynów społecznych, teorii stosunków społecznych oraz teorii osobowości społecznej. Znalazło to wyraz już w opublikowanej w latach 1928–1930 *Socjologii wychowania*. Znaniecki przedstawił w niej wielorakie, wielostronne oddziaływanie systemu społecznego na procesy socjalizacji jednostek i grup społecznych, scharakteryzował wychowanie jako proces społeczny, a także kształtowanie osobowości człowieka pod wpływem otoczenia społecznego, ale zarazem też przy aktywnej postawie jednostki, zwłaszcza w procesie samokształcenia. Problematyka rozwoju osobowości społecznej została rozwinięta przez Znanieckiego w późniejszej pracy *Ludzie terażniejsi a cywilizacja przyszłości* (1934). Autor ten przyczynił się także w dużym stopniu do ukazania rodziny i szkoły jako instytucji społecznych. W dysfunkcjach ich społecznego charakteru dopatrywał się przyczyn kryzysów w ich funkcjonowaniu.

W okresie międzywojennym problematyką socjologii edukacji zajmowali się w Polsce również inni autorzy, a wśród nich: Józef Chałasiński i Jan Stanisław Bystron. Chałasiński opublikował w tym czasie między innymi takie prace, jak: *Wychowanie w domu obcym jako instytucja społeczna: studium z socjologii wychowania* (1928) oraz *Szkoła w społeczeństwie amerykańskim* (1936). Szczególnie znanymi działaniami Jana Stanisława Bystronia były zaś: *Socjologia wychowania* (1931) oraz *Szkoła jako zjawisko społeczne* (1934). Warto zapamiętać także nazwisko Mariana Falskiego, który wprowadził był znawcą zagadnień organizacji szkolnictwa i politykiem społecznym, ale przeprowadził badania o charakterze socjologicz-

nym na całej populacji dzieci i młodzieży polskiej. Ich wyniki opublikował w wydanej w 1938 r. pracy *Środowisko społeczne młodzieży a jej wykształcenie*.

Po II wojnie światowej Chałasiński przedstawił istotną dla rozwoju socjologicznej myśli o wychowaniu pracę *Spoleczeństwo i wychowanie. Socjologiczne zagadnienia szkolnictwa i wychowania w społeczeństwie współczesnym* (1948). Kontynuował też zainicjowane przez Znanieckiego badania materiałów autobiograficznych, opracowując i wydając kolejne tomy pamiętników, w których zaprezentowano trudne warunki życia młodego pokolenia wsi z czasów międzywojennych, a także awans młodego pokolenia w rzeczywistości powojennej. Ważne prace publikowali też inni uczniowie Floriana Znanieckiego: Jan Szczepański i Stanisław Kowalski. W bogatym dorobku naukowym Jana Szczepańskiego odnotować warto między innymi takie prace z zakresu socjologii edukacji, jak: *Socjologiczne zagadnienia szkolnictwa wyższego* (1963) oraz *Spoleczne uwarunkowania rozwoju oświaty* (1989). Stanisław Kowalski opublikował zaś w 1986 r. pracę *Socjologia wychowania w zarysie*, a w roku 1969 – książkę *Szkoła w środowisku*.

Studia i badania z zakresu socjologii edukacji w czasach PRL-u prowadzone były z dużym trudem ze względu na ograniczenia wyjazdów zagranicznych, bardzo słaby dostęp do literatury zagranicznej, a przede wszystkim z uwagi na utrudnienia w prowadzeniu badań na terenie szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych. W szczególnie krytycznym okresie lat stalinowskich socjologia została w ogóle wyrugowana jako „nauka burżuazyjna” ze szkół wyższych. Po roku 1956 sytuacja uległa pewnej zmianie, ale władze partyjne i państwowe utrudniały prowadzenie badań socjologicznych dotyczących edukacji. Ze względu na ich demaskatorski charakter podważały bowiem panującą „propagandę sukcesu”. Mimo to udało się opublikować wiele książek, które ukazywały dużą skalę istniejących nierówności społecznych w oświacie, szcze-

gólnie niekorzystnych dla środowisk robotniczych i chłopskich, które według ówczesnych założeń ustrojowych miały być środowiskami uprzywilejowanymi. Do takich prac można zaliczyć między innymi: Mikołaja Kozakiewicza *Bariery awansu społecznego poprzez wykształcenie* (1973) i *Skolaryzacja młodzieży polskiej* (1976), Zbigniewa Kwiecińskiego *Poziom wiedzy uczniów a środowisko szkoły* (1973), *Selekcje społeczne w szkolnictwie* (1975) oraz *Drogi szkolne a środowisko* (1980), Ryszarda Borowicza *Zakres i mechanizmy selekcji w szkolnictwie* (1983), Mirosława J. Szymańskiego *Środowiskowe uwarunkowania selekcji szkolnej* (1973) i *Procesy selekcyjne w szkolnictwie ogólnokształcącym* (1989).

Po zmianie ustrojowej w 1989 r. przez pewien czas nurt badań nierówności społecznych w edukacji znacznie się zmniejszył, tak jakby uznano, że demokratyczne zmiany społeczne same rozwiążą istniejące problemy. Pojawiły się jednak nowe nierówności społeczne, a szeroki dopływ literatury zachodniej przyczynił się do rozbudowy i urozmaicenia podstaw teoretycznych prowadzonych badań, a także metodologicznego wzbogacenia warsztatów badawczych. Znacznie powiększyła się liczba naukowców prowadzących socjologiczne badania edukacji. Obecnie bardziej rozległa jest też problematyka podejmowanych badań. Znalazło to również odbicie w treści wykładów prezentowanych w tej książce. Ich autorzy są nauczycielami akademickimi, którzy aktualnie prowadzą lub niedawno prowadzili takie wykłady w uczelniach stanowiących miejsce ich pracy.

Wspólną cechą wykładów, które prezentujemy w monografii, jest socjologiczna perspektywa oglądu i analizy problemów edukacji. Stanowi to istotę rozważań prowadzonych w socjologii edukacji. Dość często określano lub nawet obecnie określa się tę subdyscyplinę socjologii w nieco inny sposób. Spotykane są nazwy: „socjologia wychowania”, „socjologia kształcenia”, „socjologia szkoły”, „socjologia oświaty” i inne. Ze względu na to, że edukacja jest terminem najszerszym

szym, oznacza dziś bowiem kształcenie i wychowanie, samo-kształcenie i samowychowanie, działalność szkoły i pracę oświatową, a nawet stan oświecenia społeczeństwa, termin „socjologia edukacji” uznajemy za najbardziej odpowiedni.

Wykłady w szkole wyższej kierowane są do studentów. Mogą z nich korzystać jednak nie tylko studenci kształcący się w trybie stacjonarnym i niestacjonarnym, lecz także nauczyciele i nauczyciele akademicy, dyrektorzy szkół, zainteresowani podejmowaną problematyką rodzice, przedstawiciele administracji oświatowej i ośrodków doskonalenia nauczycieli, pracownicy samorządów terytorialnych, dziennikarze zajmujący się społecznymi problemami oświaty i wychowania oraz wszyscy inni czytelnicy, którzy interesują się zagadnieniami edukacji stanowiącej w naszych czasach pole aktywności całościowej.

Miroslaw J. Szymański

1

SOCJOLOGIA EDUKACJI: TEORETYCZNE (RE)KONSTRUKCJE

Kolejne fazy rozwoju socjologii edukacji w ostatnich dekadach związane były z wyłaniającymi się w jej ramach podejściami i koncepcjami teoretycznymi. Celem tego artykułu jest rekonstrukcja założeń i konsekwencji wybranych z nich, bardzo – jak sądzę – reprezentatywnych: funkcjonalizmu strukturalnego i idei merytokracji wraz z ich kredencjalną krytyką, a także koncepcji Ralpa Turnera i Earla Hoppera, jak również Adriana E. Raftery i Michaela Houta oraz teorii reprodukcji kulturowej i teorii postmodernistycznej. Posiadają one w dużej mierze odmienne założenia epistemologiczne i w każdej z nich w inny sposób postrzega się rzeczywistość edukacyjną oraz społeczną. Każda z nich jest także (niezależnie od deklaracji jej przedstawicieli twierdzących, że jest ona bezstronna i obiektywna) przesycona określoną ideologią.

Wymienione podejścia i koncepcje powstawały w pewnym stopniu jako reakcja jednej na drugą. Każda z nich ma swoich zwolenników również i obecnie. Polemizują oni często z przedstawicielami alternatywnych teorii, twierdząc, że nie posiadają one wartości naukowej i nie potrafią adekwatnie wyjaśnić zjawisk i procesów edukacyjnych. W polemikach podnoszą też niekiedy swoją własną teorię do rangi „jedynie prawdziwej” czy „totalnej”.

Funkcjonalizm strukturalny przez długi okres dominował w socjologii edukacji: zarówno w rozważaniach *stricte* teoretycznych, jak i w badaniach empirycznych. Życie społeczne jest w nim interpretowane w kategoriach wzajemnego dostosowywania się komplementarnych elementów systemu społecznego – dla sprawnego działania całości¹. Każda instytucja społeczna postrzegana jest z punktu widzenia jej funkcji w owym systemie². Podejście funkcjonalno-strukturalne ujmuje związki między edukacją a społeczeństwem jako racjonalny proces adaptacji, w którym potrzeby wzrastającego złożonego społeczeństwa dotyczące wykwalifikowanej siły roboczej realizowane są przez szkolnictwo³. Szkoły widziane są przy tym zarówno jako instrument selekcji najbardziej uzdolnionych, jak i jako „pas transmisyjny” dominujących wartości społecznych; stąd postrzega się je w kontekście posiadanego wkładu w „porządek społeczny”⁴. Przedstawiciele funkcjonalizmu strukturalnego twierdzą zdecydowanie, że edukacja powinna przyczyniać się do utrzymania równowagi systemu społecznego. Każde zagrożenie dla niej postrzegane

¹ Por. R. Meighan, *A Sociology of Educating*, London 1986, s. 241.

² Por. J.H. Ballantine, *The Sociology of Education. A Systematic Analysis*, Englewood Cliffs 1989, s. 8.

³ C. Hurn, *The Limits and Possibilities of Schooling. An Introduction to the Sociology of Education*, Boston 1978, s. 34.

⁴ M.T. Hallinan, *Sociology of Education: The State of the Art* [w:] *Schools and Society. A Reader in Education and Sociology*, ed. J.H. Ballantine, Paolo Alto 1985, s. 33–34.

jest jako dysfunkcjonalne i dlatego oceniane negatywnie⁵. Tak więc akceptuje się tylko taką zmianę, która jest „funkcjonalna w podtrzymaniu *equilibrium*”⁶.

Najbardziej znany przedstawiciel tego nurtu Talcott Parsons uważa, że rozwój edukacji przyniósł ogromne „rozszerzenie równości możliwości” wszystkich młodych ludzi (na „starcie”). Równość ta przynosi jednak nieuchronnie różnice w osiągnięciach edukacyjnych, wynikające z odmiennych zdolności, postaw środowiska rodzinnego wobec wykształcenia oraz aspiracji i motywacji. I to właśnie różnice w osiągnięciach decydują w dużym stopniu o rodzaju pracy, jaką dana jednostka otrzymuje, a w konsekwencji o jej dochodzie, statusie i pozycji w systemie stratyfikacji społecznej⁷. Tak więc edukacja – w swojej funkcji selekcyjnej – jest środkiem dostarczania odpowiedniego „kapitału ludzkiego” dla struktury społecznej⁸.

Z funkcjonalizmem strukturalnym nieodłącznie związana jest kategoria merytokracji. Merytokraci – pisze Torsten Husén – są przekonani, że gdy wszelkie bariery ruchliwości zostaną zniesione, to wówczas „losy jednostki” będą zależały jedynie od niej samej (od jej „konkurencyjności”). Jeśli ktoś jest zarówno „uzdolniony”, jak i „umotywowany”, to na pewno odniesie sukces; jeśli nie – to sam jest sobie winny. Występuje tu nieodłączne założenie, że w szkołach każdego ucznia „traktuje się jednakowo” (i każdy uczeń podlega takiemu samemu nauczaniu). Prowadzi to do kolejnej tezy: edukacja, dzięki stworzeniu kanałów ruchliwości dla osób pochodzących z grup nieuprzywilejowanych, może służyć jako nie-

⁵ Por. J.H. Ballantine, *The Sociology of Education...*, s. 371.

⁶ Por. tezy, które stawia J.B. Bock, *Education and Development: A Conflict of Meaning* [w:] *Comparative Education*, eds. P.G. Altbach, R.F. Arnove, G.P. Kelly, New York 1982.

⁷ T. Parsons, *The System of Modern Societies*, Englewood Cliffs 1971; za: D. Blackledge, B. Hunt, *Sociological Interpretations of Education*, London 1985, s. 67.

⁸ D. Blackledge, B. Hunt, *Sociological Interpretations...*, s. 68, 73.

Krótkie wykłady z socjologii edukacji

Publikacja stanowi zbiór wykładów akademickich czołowych polskich przedstawicieli socjologii edukacji. Autorzy dokonują oglądu i analizy najistotniejszych problemów dotyczących edukacji, takich jak:

- proces nabywania kompetencji społecznych w rodzinie, grupach rówieśniczych i zmieniającym się społeczeństwie,
- rola edukacji w pomnażaniu kapitału społecznego,
- konstruowanie tożsamości jednostek i grup społecznych,
- istnienie nierówności społecznych w szkolnictwie,
- możliwość kształtowania równych szans edukacyjnych Polaków.

Publikacja ukazuje wielowymiarowe społeczne uwarunkowania edukacji, teorie umożliwiające analizę funkcjonowania szkół i innych placówek oświatowych jako instytucji społecznych, a także rolę edukacji w procesach rozwoju społeczeństwa, gospodarki i kultury.

Książka jest przeznaczona dla studentów, nauczycieli, wykładowców akademickich, dyrektorów szkół, przedstawicieli administracji oświatowej i ośrodków doskonalenia nauczycieli, a także rodziców i wszystkich zainteresowanych problemami edukacji.

Mirostaw Szymański – profesor doktor habilitowany nauk humanistycznych; kierownik Katedry Socjologii Edukacji Akademii Pedagogiki Specjalnej; od 1990 r. członek Prezydium Komitetu Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk; autor licznych publikacji z zakresu pedagogiki i socjologii edukacji.

CENA 49 ZŁ (W TYM 5% VAT)

9 788381 607360 W01P01

ISBN 978-83-8160-736-0

9 788381 607360

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA 801 04 45 45, FAX 22 535 80 01
ZAMOWIENIA@WOLTERSKLUPER.PL
WWW.PROFINFO.PL

Wolters Kluwer